

УДК 94 (477) «188/ 191» (092)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-65-83>

**THE NATIONAL PRODUCTION GUIDELINES FOR
SCIENTIFIC, PEDAGOGICAL AND SOCIO-
EDUCATIONAL ACTIVITIES OF
BORYS HRINCHENKO**

**НАЦІОТВОРЧІ ОРІЄНТИРИ НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Людмила Хмельницька,

*кандидат історичних
наук, доцент кафедри історії і
культури України та
спеціальних історичних
дисциплін*

ludmylahm@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2482-4322

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Liudmyla Khmelnytska,

*Ph.D. in Historical
Sciences, Associate Professor at
the Department of History and
Culture of Ukraine and special
historical discip*

linesludmylahm@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2482-4322

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskoho St. Kyiv region,
Ukraine 08401*

ABSTRACT

The article covers the life and career of Borys Dmytrovych Hrinchenko, in particular, the main directions of his literary, pedagogical and social-educational activities, as well as scientific and pedagogical achievements in the field of public school with the application of principles of national pedagogy and national ideals of formation and development of Ukrainian national school are considered and analyzed.

It is noted that B. Hrinchenko was one of the first, under the total ban on the dissemination of the Ukrainian language, to raise the issue of the use of the mother tongue in the educational process, in particular in Sunday schools. Such an institution was Khrystyna Alchevska's private school for girls in the village of Oleksiivka in Katerynoslav province, where over a period of six years of teaching (1887-1893) he realized his ideals of building a national school and secretly introduced the Ukrainian language to its students.

According to the principles of folk pedagogy, B. Hrinchenko popularized new innovative forms and methods of organizing the educational process, not recognizing physical punishment and advocating for closer communication between teacher and pupils. Teaching in the mother tongue became Hrinchenko's main credo as a teacher. At the same time, Borys Dmytrovych was an advocate of using the best achievements of progressive educators, applying the dialectical unity of thought and language, considering the latter the exponent of national attributes: ethnographic, mental and attitudinal.

Borys Dmytrovych paid special attention to the literature of national reading, to which he devoted a special article «Popular Books». Pedagogical views of Borys Hrinchenko are reflected in his numerous works: «On the hopeless path» (1905), «What schools we need» (1906), «People's teachers and school» (1906), «In front of the wide world» (1907) and numerous works of fiction about students and teachers.

An integral part of social and educational activity of Borys Hrinchenko was his publishing activity, which had a particular scope in Chernihiv, where he organized the only at that time in Ukraine folk publishing house for Ukrainian-language books. His work in this field proved fruitful, because from 1894 to 1902 Hrinchenko published about 50 books for the people with total circulation of 170 thousand copies, including works of outstanding classics.

The outstanding merit of B. Hrinchenko is the publication of a four-volume «Dictionary of the Ukrainian language» (1907-1909)

containing 68 thousand Ukrainian words from folk and written language, covering the period from I. Kotliarevsky to the beginning of the twentieth century. Despite the criticism of the edition, the significant merit of B. Hrinchenko is that the Dictionary represents linguistic wealth of the then Ukraine - from east to west, which asserted the eternal idea of unity of the Ukrainian people and thus the Dictionary can be considered the face of the Ukrainian nation, which raised the status of the Ukrainian language and asserted the right of people to self-determination.

The main meaning of Hrinchenko's life and work was the struggle for the Ukrainian national cause. Thus, in his «Letters from Upper Dnipro Ukraine», published in «Bukovyna» newspaper in 1892-1893, Borys Dmytrovych presents a critical review of society of that time, turning to analysis of reasons of decline of national competitions and advancing an opinion on revival processes.

Keywords: *Borys Hrinchenko, pedagogy, education, public-educational activity, national consciousness, national idea, populism.*

Постановка проблеми. В умовах становлення української державності та формування її націотворчих орієнтирів в усіх площинах діяльності суспільства, вивчення державотворчої практики попередніх «будителів» української національної свідомості, шляхом залучення широкого спектру інструментів впливу, як то освіта, наука, громадська думка є на разі науково затребуваними. Таким чином, дослідження націотворчих тенденцій та їх застосування видатними корифеями української суспільно-політичної та педагогічної думки є на разі невід'ємною складовою сучасної науково-дослідної галузі. Так, активна громадсько-культурницька та педагогічна діяльність Бориса Грінченка – українського письменника, історика, етнографа, педагога, публіциста, борця за незалежність та самобутність, автора першого словника української мови, поборника ідеї поширення рідної мови в шкільництві та установах є взірцем у напрямку викристалізації

української нації на сучасному етапі становлення Української держави, а отже не втрачає своєї актуальності і у науково-дослідній площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявленій проблематиці дослідження в тій чи іншій мірі прислужилися оригінальні праці самого праці Б.Д. Грінченка (Грінченко, 1885, 1896, 1906, 1912, 1917), М.М. Веркалець (Веркалець, 1990), А. Животенко-Піанків (Животенко-Піанків, 1999), Д.В. Луцик, А.С. Зимульдінова (Луцик& Зимульдінова, 2005), О. Любар (Любар, 2003) та інші. Так, зокрема, згадану працю української дослідниці та відомої громадської діячки, що проживає в США А. Животенко-Піанків можна класифікувати як спробу комплексної характеристики просвітницької та педагогічної діяльності Б. Грінченка. Авторка розкриває особисте бачення Б. Грінченком історичного шляху та тогочасного стану освіти в Україні, відслідковує характер діяльності митця як народного вчителя, педагога-практика та письменника, автора ряду принципово новаторських педагогічних суджень. Праця попри те, що має дискусійний характер і є виданням для широкого загалу, фактично за основу містить дослідження самого Б. Грінченка та численні архівні документи. Одним із перших навчальних посібників у якому на системній основі подано аналіз становлення та розвитку національної педагогічної думки та освіти, українського шкільництва, народних традицій громадянського та родинно-шкільного виховання підростаючого покоління в Україні з історичною ретроспективою є дослідження О. Любара (Любар, 2003). Атор, вказуючи на практичний досвід Б. Грінченка, доводить, що мірою розвитку суспільства, переходу його від одного стану до іншого є зміна самого громадянського суспільства, людини і її світогляду та моральності. У науковій розвідці Д.В. Луцик, А.С. Зимульдінової (Луцик& Зимульдінова, 2005), подано короткий аналіз педагогічної діяльності Б. Грінченка в контексті історії української педагогіки загалом. Авторами зазначено, що Б. Грінченко був категоричним противником

використання мови як засобу станового класового і національного розмежування, здійснення морального і психологічного терору. Проте, беззаперечним позитивом даної наукової розвідки є нове неупереджене прочитання та наявність систематизованих висновків авторів, що можуть бути використані у створенні нових підходів для формування сучасної української школи.

Мета розвідки є неупереджений та незаангажований теоретичний аналіз науково-педагогічної, літературної та громадсько-просвітницької діяльності Бориса Грінченка, показ його місця та ролі у процесі становлення національного відродження в Україні кінця XIX – початку XX століття, що дасть можливість застосування в практичній площині педагогічної та мовознавчої спадщини митця у формуванні нових вимог, позбавлених стереотипності для сучасної системи освіти та виховання підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Борис Дмитрович Грінченко в історію українського народу увійшов не лише як видатний вчений, а перш за все, потужний представник плеяди «будителів» національної свідомості, невтомний будівничий національної державності та зачинатель покоління істинних патріотів України. Зростаючи у в російськомовному середовищі, в родині відставного штабс-капітана Дмитра Яковича та його дружини Поліксенії Літарьової, майбутній поборник поширення української мови в ранньому віці у батьківській бібліотеці ознайомився зі спадщиною відомих класиків: Байрона, Вальтера Скотта, Гюго, а вже незабаром створив рукописний журнал з власних творів (Бойко, 2004: 339).

Як відомо, дата народження Бориса Грінченка 9 грудня 1863 р., року запровадження сумнозвісної заборони вживання української мови – Валуєвського циркуляру. Хутір Великий Яр на Харківщині став малою батьківщиною українського корифея. 1874 р. Борис Дмитрович був зарахований до Харківської реальної школи, що мала стати трампліном для

подальшого вступу до вищого інженерного закладу. Саме в цей період відбувається формування ціннісних орієнтирів Бориса: він захоплюється «Кобзарем» Т. Шевченка, збирає народний фольклор, зближується з представниками народницьких гуртків. За поширення заборонених царським урядом видань 29 грудня 1879 р. Б. Грінченка було заарештовано та кілька місяців утримано у в'язниці. Як наслідок ув'язнення – заборона вступу до вищого навчального закладу та хвороба на сухоти (Бойко, 2004: 342).

Проте царські заборони та ув'язнення у рідному домі на поруках у батьків на рік стали плідним періодом самоосвіти та утвердження націотворчої позиції Бориса Грінченка. Вже 1881 р. він влаштовується писарчуком до казенної палати в Харкові та плідно вчителює на Сумщині та Катеринославщині, формуючись як педагог, громадський діяч та науковець. Пише поетичні збірки та укладає підручники з української мови для дітей, які згодом ляжуть в основу національної школи. 1881 р. Борис Грінченко успішно складає іспит на звання народного вчителя при Харківському університеті, що відкрило подальші можливості його інноваціям у народній педагогіці (Погрібний, 1970: 64).

1883 р. на вчительських курсах Борис Дмитрович знайомиться зі своєю майбутньою дружиною Марією Миколаївною Гладиліною – однодумцем по життю та вірним соратником. Одружившись 1884 р. та згодом ставши батьками доньки Насточки, основи народної педагогіки молоде подружжя втілювало і у межах власної родини, спілкуючись виключно українською мовою та написавши для доньки перший рукописний буквар та рукописну читанку «Квітка». Сам Б. Грінченко з цього приводу говорив: «Ще в початку 1884 р. я оженився і жінка моя з того часу стала мені вірним товаришем у всіх моїх заходах і в багатьох важких і важних працях» (Погрібний, 1970: 65). У листах до дружини Борис Дмитрович зізнавався: «У мене тепер є тільки два кохання: Україна і ти» (Погрібний, 1970: 66). Разом вони уклали першу

книгу для читання в школі українською мовою: «Українська граматика до науки читання і писання» (1907), а незабаром «Рідне слово. Українська читанка» (1912) (Погрібний, 1970: 67-68).

Викладаючи шість років у приватній школі Х.Д. Алчевської с. Олексіївки Катеринославської губернії, Борис Грінченко вчив і інших дітей українською мовою та сам формувався як педагог та письменник. В педагогічній діяльності Борис Грінченко спирався на ідеали народної педагогіки, не визнаючи фізичних покарань, виступаючи за зближення комунікації між вчителем та учнями. Навчання рідною мовою стало основним кредом Грінченка-вчителя. При цьому Борис Дмитрович був прихильником використання найкращих надбань прогресивних педагогів, застосовуючи діалектичну єдність мислення та мови, вважаючи останню виразником національних ознак: етнографічних, ментальних та світоглядних (Хмельницька, 2021: 195). Педагогічні погляди Бориса Грінченка відображені у його численних працях: «Цель народной школы» (1885), «Яка тепер народна школа в Україні» (1896), «На беспросветном пути: об украинской школе» (1906), «Народні вчителі і українська школа» (1906) та численних художніх творах про учнів та вчителів (Хмельницька, 2021: 196).

З 1894 р. починається чернігівський період життя родини Грінченків, що позначився роботою Бориса Дмитровича у Земській управі на посаді упорядника колекції Музею української старовини Василя Тарновського, результатом якої стала тритомна праця «Каталог музея украинских древностей В.В. Тарновского» (1903), а згодом ділознавця оціночної комісії. Проте за доносом Бориса Грінченка було звільнено і родина потрапила у тенета матеріальної скрути та змушена була переїхати до Києва (Бойко, 2004: 345).

Проте головним змістом і сенсом життя для Б. Грінченка стала боротьба за українську національну справу. Перебуваючи в Чернігові Б. Грінченко провадив чималу громадську діяльність як член нелегальної «Чернігівської Громади», яка

широко відзначала ювілеї письменників – І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова (Бойко, 2004: 347).

Значних результатів Борис Грінченко досяг і на видавничій ниві, проводивши активну видавничу діяльність. Він розгорнув титанічну боротьбу з царською цензурою за можливість створення книг для народу. Особливого масштабу ця діяльність набула у Чернігові, де Борис Дмитрович організовує єдине в той час в Україні народне видавництво в умовах панування заборони в царській Росії на україномовні книжки, а з 1895 р.і на дитячу книжку (Хмельницька, 2021: 198). Так, в період з 1894 по 1902 рік Б. Грінченко видав біля 50 книжок для народу загальним накладом близько 170 тисяч примірників, серед них оповідання М. Коцюбинського («Ялинка», «Харитя», «П'ятизлотник»), одну з кращих збірок П. Грабовського «Кобза», в тому числі і власні твори, а також ряд збірок українського фольклору, кілька науково-популярних брошур тощо (Неживий, 1994). Досвід видавничої справи, отриманий у Чернігові, став у нагоді Б. Грінченку і в період його головування Видавничою комісією Київського товариства «Просвіти», яке він очолював протягом 1906-1910 рр. За цей час було видано 36 назв книг накладом близько 164 примірники (Чічановський, 2005: 493).

1902 р. Київська громада, високо оцінивши енциклопедичну обізнаність та відданість українській культурі, запропонувала Борису Грінченку очолити остаточне впорядкування та редагування зібраних матеріалів словника української мови. Прийнявши пропозицію, родина Грінченків поринула у роботу, що мала бути закінченою до першого листопада 1904 р. – чотиритомного «Словаря української мови» (1907-1909) на 68 тисяч українських слів з народної та писемної мови, що охопили період від «батька української мови» І. Котляревського до початку XX століття. Цю титанічну працю на Загальних зборах Російської Імператорської Академії Наук 1905 р. було удостоєно другою премією М.І. Костомарова «за лучший малорусский словарь» (Погрібний, 1970: 70). В

одній із рецензій на «Словарь» академік О. Шахматов поряд із незначними недоліками, як то: недостатньо повне використання названих джерел, неповне охоплення української літератури до 1870 р. (межі, яку визначила редакція «Киевской старины»), нерівномірне опрацювання матеріалу окремих локальних говорів відзначив глибину та широту охоплення Словником живої розмовної народної мови, колорит та багатство включеного матеріалу з його майже завжди точною документацією (Погрібний, 1970: 71). Попри наявну критику видання, значною заслугою Б. Грінченка є той беззаперечний факт, що в Словнику представлено мовне багатство тогочасної України – від сходу до заходу, що утверджувало споконвічну ідею омріяного єднання українського народу (Грінчеко, 1924).

Сама історія створення Словника сягає часів діяльності «Основи» та намірів П. Куліша написати словник рідної мови. Початково планувалось залучити до цього процесу Т. Шевченка, М. Костомарова, О. Марковича та інших. Проте у зв'язку з опублікуванням «Опыта южнорусского словаря» К. Шейковського, П. Куліш призупинив роботу, а зібрані матеріали 1864 р. потрапили до Києва та почали опрацьовуватись літераторами під керівництвом П. Житецького (Животенко-Піанків, 1999: 42). Підготовка Словника розтяглась у часі та залучила до підготовки картотеки в різні роки цілу плеяду видатних діячів української культури: М. Драгоманова, О. Кониського, П. Чубинського, Панаса Мирного, М. Лисенка, І. Нечуй-Левицького тощо (Животенко-Піанків, 1999: 44).

Очевидним ставало, що успіх упорядкування зібраних матеріалів залежатиме від особистості наділеної сильною працьовитістю та наполегливістю, патріотично відданої служінню вітчизняної культури. Саме такою особистістю став Борис Дмитрович Грінченко. Одним з ініціаторів запрошення Б. Грінченка до роботи над Словником став Є. Чикаленко, що зазначив: «Всім відоме значення Б. Грінченка в ділі культурного відродження України. Такої упертої праці, такої енергії ніхто досі з українських діячів не виявляв. В найглухіші часи, коли,

здавалося, український рух зовсім згас, він, мало чи не єдиний чоловік на Україні, не згубив віри у відродження України і всю свою велику енергію і працьовитість вжив для того, щоб розбудити громадянство. Сидячи в глухому провінціальному місті Чернігові, він zorganizував таке надзвичайно широке на ті часи видавництво українських книжок для народу, що звернув на себе увагу всієї України. Просто не віриться, що це зробила одна людина. Але цього мало: без систематичної освіти, він самотужки став етнографом та філологом, признаним не тільки своєю, а й Російською Академією Наук» (Животенко-Піанків, 1999: 45). Початково Словник мав містити не більше 52-53 тисяч слів, відповідно до вимог редакції «Киевской старины», проте Борис Дмитрович не погодився на такі рамки, аргументуючи це тим, що це «мізерія перед справжніми скарбами нашої мови» (Животенко-Піанків, 1999: 47).

За півтора року Словник мав бути зданим. Робота вимагала колосальних зусиль та за нормальних умов потребувала залучення не менше двох десятків кваліфікованих мовознавців. Цей трудомісткий процес ліг на плечі Б. Грінченка і його дружини Марії Миколаївни, відомої в українській літературі під псевдонімом Загірня. Не зупинила їх і відмова редакції виділити кошти на виписування слів з книжок. 50650 виписок подружжя зробило самотужки. Сам Борис Дмитрович додав велику кількість власного матеріалу, а все зібране до нього піддав ґрунтовному перегляду. Отже, з огляду на всі зазначені факти можна стверджувати, що Словник Б. Грінченка є обличчям української нації, титанічною працею дожовтневої лексикографії, що підніс роль та значення української мови на визначний щабель мовознавства.

Водночас, історичні умови розвитку України кінця XIX – початку XX ст. були вкрай складними та позначені жорстокими заборонами будь-яких проявів національної свідомості та прагнення до національного самовизначення як засобом слова так і поширенням ідей. Саме за таких обставин зростала плеяда

«будителів» національної ідеї та свідомості, когорта нескорених борців, серед яких був і Б. Грінченко. Одним з його літературних псевдонімів був «Вартовий», що визначив роль митця у громадсько-просвітницькому русі в Україні зазначеного періоду. Народницькі ідеї на завжди полонили майбутнього корифея та прислужилися йому на педагогічній ниві, як інструмент формування україномовної освіти та патріотичного виховання молоді.

Так, ще літом 1891 р. ряд національно свідомих українців проголосили себе продовжувачами ідей великого Кобзаря, створивши таємну організацію «Братство тарасівців», що об'єднала як викладачів київського та харківського університетів, так і студентську молодь. Згодом до них приєднався і Б.Д. Грінченко. Головним завданням Братство обрало боротьбу за національне визволення українського народу. У 1905-1907 роках діяльність Б. Грінченка здебільшого зосередилася навколо організації української преси. Він бере участь у виданні газети «Громадська Думка» («Рада»), журналу «Нова Громада» (1906) та керує діяльністю київським відділенням товариства «Просвіта». Головне завдання товариства – право видавати газети, журнали, книжки та іншу літературу українською мовою; відкривати хати-читальні; бібліотеки; засновувати навчальні, науково-просвітницькі заклади, сприяти роботі музеїв; влаштовувати літературно-мистецькі вечори; організовувати читання публічних лекцій; проводити конкурси на кращі літературні твори; вишукувати фонди для підтримки кращих стипендіатів у вищих навчальних закладах (Погрібний, 1970: 73).

У 1905 р. за ініціативи Б.Д. Грінченка була утворена Всеукраїнська учительська спілка – професійна українська організація вчителів і діячів народної освіти. Сам І. Франко високо цінував діяльність Б. Грінченка і з цього приводу писав: він належав до «неспокійних, вихроватих» натур, котрі «кидаються на всі боки, заповняють прогалини, латають, піднімають повалене, валять те, що поставлене не до ладу,

будують нове, шукають способів підняти до роботи більше руку» (Неживий, 1994: 51). Тісною та плідною часто була співпраця Б. Грінченка з іншими не менш видатними представниками української культури. Як то 1905 р. Б. Грінченко укладає збірник «Червона квітка», виданий Іваном Франком у Львові. Оригінальні поезії і переклади в ньому мають високе громадське звучання. Вже 1906 р. Б. Грінченко упорядкував і видав збірник «Досвітні огні», який відкривався однойменною поезією Лесі Українки. Багато зроблено перекладів творів зарубіжної класики. Б. Грінченко часто перекладав твори Фридріха Шиллера, Йогана-Вольфганга Гете, Генріха Гейне, Віктора Гюго, Едмондо де Амічіса та ін. (Неживий, 1994: 54-55).

А також Б. Грінченко був активним дописувачем критико-бібліографічного відділу журналу «Зоря». Свої зведені праці з поточної бібліографії він публікував під назвою «Новості української літератури» і «Нові українські книжки» під псевдонімами В. Чайненко і В. Вільхівський. Це були інформаційно-бібліографічні повідомлення з побіжними оцінками видань, або збірники рецензій. Такий зведений матеріал бібліограф подав за 1886 та 1889 рр. У 1890-і рр. він вміщував в «Зорі» окремі рецензії, іноді оцінював і львівські книжки. Б. Грінченко вимагав від редакції «Зорі» систематичної роботи в галузі поточної бібліографічної інформації, вказував на недостатнє рецензування продукції галицьких друкарень, пропуски окремих творів, висловлювався за публікацію оглядів щомісячних періодичних видань (Луцик & Зимульдінова, 2005: 83).

Видатну місію у розбудові національної школи відіграли підручники написані Б. Грінченком. Проте, лише після 1905 р., коли були зняті деякі заборони на українське слово, Борисові Дмитровичу вдалося надрукувати «Українську граматку». Мав наміри Б. Грінченко підготувати до друку й читанку під назвою «Рідне слово», проте не встиг і лише після його смерті у 1912 р. дружина Марія Загірня, додавши до читанки і власного

матеріалу, видала цю книжку. Читанка обсягом у 167 сторінок містить 30 параграфів різноманітної тематики. Важко переоцінити роль даного видання Бориса та Марії Грінченків для українського малого читача в умовах повної відсутності україномовної книжки у Східній Україні. Так, видання стало праобразом сучасної дитячої енциклопедії, а тому залишається і сьогодні актуальним для сучасного читача (Луцик & Зимульдінова, 2005: 86).

Проте, основним сенсом життя Б. Грінченка була боротьба за українську національну справу. Так, у своїх «Листах з України Наддніпрянської», надрукованих у газеті «Буковина» в 1892-1893 рр., Борис Дмитрович подає критичний огляд тогочасного суспільства, звертаючись до аналізу причин занепаду національних змагань, та висуває думку щодо активізації процесів відродження. Письменник обмірковує зміст і суть таких понять, як патріотизм, національна свідомість, українська інтелігенція та національна література.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, педагогічна, літературна та громадсько-просвітницька діяльність Бориса Дмитровича Грінченка є потужним фундаментом побудови національної педагогічної думки, що своїм корінням сягає принципів народної педагогіки та є прикладом служіння ідеям національного відродження в тяжких умовах засилля російського самодержавства, що з огляду на сучасні події в українському суспільстві мають надихати та спонукати до формування націотворчих ідеалів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б.Д. Грінченка. Київ: Знання, 1990. 48 с.
2. Грінченко Б.Д. Цель народной школы. *Русский народный учитель*. 1885. № 5. С. 295-298.

3. Грінченко Б. Українська граматка до науки читання й писання. Київ: Криниця, 1917. 64 с.
4. Грінченко Б., Грінченко М. Рідне слово. Українська читанка. Київ: [б. в.], 1912. 154 с.
5. Грінченко Б.Д. Листи з України наддніпрянської. Київ: [б. в.], 1917. 180 с.
6. Грінченко Б.Д. На беспросветном пути: об украинской школе. Київ: [б. в.], 1906. 83 с.
7. Грінченко Б.Д. Народні вчителі і вкраїнська школа. Київ: [б. в.], 1906. 50 с.
8. Грінченко Б.Д. Яка тепер народна школа в Україні. *Житє і слово*. 1896. Книга IV. С. 241-258; Книга V. С. 22-334.
9. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка. Київ: Просвіта, 1999. 175 с.
10. Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. Київ: Знання, 2003. 766 с.
11. Луцик Д.В., Зимувльдінова А.С. Курс лекцій з історії української педагогіки. Дрогобич: Посвіт, 2005. 196 с.
12. Любар О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2003. 450 с.
13. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.): хрестоматія. Київ: Науковий світ, 2003. 418 с.
14. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): навч. посіб; за ред. О. Сухомлинської. Київ: Заповіт, 1996. 302 с.
15. Неживий О.І. Для рідного слова: творча спадщина Бориса Грінченка і проблеми національного виховання. Луганськ: б/в, 1994. 90 с.
16. Персоналії в історії національної педагогіки: Підручник / під заг. ред. А. Бойко. Київ: Професіонал, 2004. 576 с.
17. Пільгук І.І. Класична спадщина Бориса Грінченка. *Грінченко Б. Твори: У 2 т.* Київ: Вид-во Ак. наук УРСР, 1963. Т.1. С. 5-18.
18. Погрібний А. Поклик дужого чину: статті. Портрети. Силуети. Наближення. Публіцистика; упоряд. Г. Погрібна. Київ: Просвіта, 2009. 677 с.

19. Погрібний А.Г. До питання про суспільно-політичні погляди Б. Грінченка. *Український історичний журнал*. 1970. № 6. С. 64-74.

20. Світанок Вітчизни: Українська література кінця XIX-початку XX ст. / упоряд. і передм. А. Чічановського. Київ: Грамота, 2005. 511 с.

21. Словарь української мови. В 4 т. / Упорядкував, з додаткового власного матеріалу, Б. Грінченко. Берлін: Укр. Слово, 1924. 1109 с.

22. Хмельницька Л. Педагогічні інновації Христини Алчевської в системі народного шкільництва другої половини XIX-початку XX століття. *Соціум. Документ. Комунікація*. Вип. 11. 2021. С. 186-205.

REFERENCES

1. Verkalets, M.M. (1990) *PedagogIchnI ideyi B.D. GrInchenka* [Pedagogical ideas of B.D. Grinchenko]. Kyiv: Znannya, 48 [in Ukrainian].

2. Grinchenko, B.D. (1885) *Tsel narodnoy shkolyi* [The purpose of the public school]. *Russkiy narodnyi uchitel*. № 5. S. 295-298 [in Russian].

3. Grinchenko, B. (1917) *UkraYinska gramatka do nauki chitannya u pisannya* [Ukrainian grammar for the science of reading and writing]. Kyiv: Krinitsya, 64 [in Ukrainian].

4. Grinchenko, B., Grinchenko, M. (1912) *Ridne slovo. Ukrayinska chitanka* [Native word. Ukrainian reader]. Kyiv: [b. v.], 154 [in Ukrainian].

5. Grinchenko, B.D. (1917) *Listi z Ukrayini naddnIpryanskoyi* [Letters from Dnieper Ukraine]. Kyiv: [b. v.], 180 [in Ukrainian].

6. Grinchenko, B.D. (1906) *Na besprosvetnom puti: ob ukrainskoy shkole* [On a hopeless path: about the Ukrainian school]. Kyiv: [b. v.], 83 [in Ukrainian].

7. Grinchenko, B.D. (1906). *NarodnI vchitell I vkraYinska shkola* [Folk teachers and Ukrainian school]. Kyiv: [b. v.], 50 [in Ukrainian].

8. Grinchenko, B.D. (1896) Yaka teper narodna shkola v UkraYinI. [What is now a public school in Ukraine]. Zhite i slovo. Kniga IV. S. 241-258; Kniga V. S. 22-334 [in Ukrainian].

9. Zhivotenko-PlankIv, A. (1999) PedagogIchno-prosvItnitska pratsya Borisa Grinchenka [Pedagogical and educational work of Borys Hrinchenko]. Kyiv: ProsvIta, 175 [in Ukrainian].

10. IstorIya ukrayinskoyi shkoli i pedagogiIki. Hrestomatiya (2003) [History of Ukrainian school and pedagogy. Reader]. / Za red. V.G. Kremeniya. Kyiv: Znannya, 766 [in Ukrainian].

11. Lutsik, D.V., Zimuldinova, A.S. (2005). Kurs lektsiy z Istoriyi ukrayinskoyi pedagogiki [Course of lectures on the history of Ukrainian pedagogy]. DrogoBich: PosvIt, 196 [in Ukrainian].

12. Lyubar, O. (2003). IstorIya ukrayinskoyi shkoli i pedagogiki: navch. posib [History of the Ukrainian school and pedagogy: textbook. way]. Kyiv: Znannya, 450 [in Ukrainian].

13. MalovIdomI pershodzherela ukraYinskoYi pedagogIki (druga polovina XIX-XX st.): hrestomatIya. (2003) [Malovidomi pershodzherela ukrayinskoyi pedagogiki (second half of XIX-XX centuries): hrestomatiya]. Kyiv: Naukoviy svit, 418 [in Ukrainian].

14. Narisi IstorIYi ukraYinskogo shkIlnitstva (1905-1933): navch. posIb (1906). [Essays on the history of Ukrainian schooling (1905-1933): textbook. way]; za red. O. Suhomlinskoyi. Kyiv: ZapovIt, 302 [in Ukrainian].

15. Nezhiviy, O.I. (1994) Dlya rIdnogo slova: tvorcha spadschina Borisa GrInchenka I problemi natsIonalnogo vihovannya [For the native language: the creative heritage of Borys Hrinchenko and the problems of national education] Lugansk: b/v, 90 [in Ukrainian].

16. Personaliyi v istoriyi natsionalnoyi pedagogiki: Pidruchnik / pId zag. red. A. Boyko. (2004) [Personalities in the history of national pedagogy: Textbook]. Kyiv: Profesional, 576 [in Ukrainian].

17. Pilguk, I.I. (1963) Klasichna spadschina Borisa Grinchenka [The classic legacy of Borys Hrinchenko]. GrInchenko B. Tvori: U 2 t. Kyiv: Vid-vo Ak. nauk URSR, T. 1. S. 5-18 [in Ukrainian].

18. PogrIbniy, A. (2009) Poklik duzhogo chinu: stattI. Portreti. Silueti. Nablizhennya. PublItsistika [The call of a strong rank: articles. Portraits. Silhouettes. Approximation. Journalism]; uporyad. G. PogrIbna. Kyiv: ProsvIta, 677 [in Ukrainian].

19. PogrIbniy, A.G. (1970) Do pitannya pro suspilno-politichni poglyadi B. Grinchenka [On the question of socio-political views of B. Hrinchenko]. Ukrayinskiy istorichniy zhurnal. № 6. S. 64-74 [in Ukrainian].

20. SvItanok VItchizni: Ukrayinska lIteratura kintsya XIX-pochatku XX st. (2005) [Dawn of the Fatherland: Ukrainian literature of the late XIX-early XX centuries] / uporyad. i peredm. A. Chichanovskogo. Kyiv: Gramota, 511 [in Ukrainian].

21. Slovar ukrayinskoyi movi. (1924) [Dictionary of the Ukrainian language]. V 4 t. / Uporyadkuvav, z dodatkovogo vlasnogo materIalu, B. GrInchenko. BerlIn: Ukr. Slovo, 1109 [in Ukrainian].

22. Hmelnitska, L. (2021) Pedagogichni innovatsiyi Hristini Alchevskoyi v sistemi narodnogo shkIlnitstva drugoyi polovini XIX – pochatku XX HH stolittya [Pedagogical innovations of Khrystyna Alchevska in the system of public schooling of the second half of the XIX - beginning of the XX century]. Sotslum. Dokument. KomunIkatsIya. Vip. 11. S. 186-205 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено життєвий і творчий шлях Бориса Дмитровича Грінченка, зокрема, розглянуто та проаналізовано основні напрямки його літературної, педагогічної, громадсько-просвітницької діяльності, а також науково-педагогічні напрацювання в галузі народного шкільництва із застосуванням принципів народної педагогіки та національних ідеалів, визначено внесок у становлення і розвиток української національної школи.

Зазначено, що Б. Грінченко одним із перших, в умовах тотальної заборони поширення української мови, порушив питання застосування рідної мови у навчальному процесі,

зокрема недільних шкіл. Таким закладом стала приватна школа для дівчат Христини Алчевської в с. Олексіївка Катеринославської губернії, де Борис Дмитрович шість років вчителювання (1887-1893 рр.) втілював свої ідеали побудови національної школи, таємно ознайомлюючи учнів з українською мовою.

Згідно принципів народної педагогіки Б. Грінченко популяризував нові інноваційні форми та методи організації навчально-виховного процесу, не визнаючи фізичних покарань, виступаючи за зближення комунікації між вчителем та учнями. Навчання рідною мовою стало основним кредом Грінченка-вчителя. При цьому Борис Дмитрович був прихильником використання найкращих надбань прогресивних педагогів, застосовуючи діалектичну єдність мислення та мови, вважаючи останню виразником національних ознак: етнографічних, ментальних та світоглядних.

Особливою увагою Бориса Дмитровича користувалася література для народного читання, якій він присвятив спеціальну статтю «Популярні книжки». Педагогічні погляди Б. Грінченка відображені і у його численних працях: «На безпросветном пути» (1905), «Якої нам треба школи» (1906), «Народні вчителі і українська школа» (1906), «Перед широким світом» (1907) та численних художніх творах про учнів та вчителів.

Невід'ємну частину громадсько-просвітницької діяльності Бориса Грінченка займає видавнича діяльність, яка особливого масштабу набула у Чернігові, де він організовує єдине в той час в Україні народне видавництво на україномовні книжки. Робота на цій ниві виявилась плідною, адже за період з 1894 по 1902 роки Б. Грінченко видав близько 50 книжок для народу загальним накладом близько 170 тисяч примірників, серед них твори видатних класиків.

Видатною заслугою Б. Грінченка є видання чотири томного «Словаря української мови» (1907-1909) на 68 тисяч українських слів з народної та писемної мови, що

охопили період від І. Котляревського до початку ХХ століття. Попри критику видання, значною заслугою Б. Грінченка є той факт, що в Словнику представлено мовне багатство тогочасної України – від сходу до заходу, що утверджувало споконвічну ідею єднання українського народу, а отже Словник можна вважати обличчям української нації, що підняв статус української мови та утвердив право народу на самовизначення.

Головним сенсом життя та діяльності Б. Грінченка була боротьба за українську національну справу. Так, у своїх «Листах з України Наддніпрянської», надрукованих у газеті «Буковина» в 1892-1893 рр., Борис Дмитрович подає критичний огляд тогочасного суспільства, звертаючись до аналізу причин занепаду національних змагань, та висуває думку щодо активізації процесів відродження.

Ключові слова: Борис Грінченко, педагогіка, освіта, громадсько-просвітницька діяльність, національна свідомість, національна ідея, народництво.